

# TERMÉS

## Budapest-motívumok szépirodalmunkban

Az irodalmi tárgy történet a magyar nyelvterület egészét földolgozza, hiszen minden nagyobb tájegységünknek ahogyan ezt *Németh László* megállapította és *Szabó Zoltán* a *Szerelmes földrajzzal* bebizonyította megvan a maga sajátos irodalmi arculata: a Dunántúlnak, az Alföldnek, Felvidéknek, Erdélynek vagy Bácskának és természetesen Budapestnek. Érdemes hát áttekinteni annak az irodalmi folyamatnak a főbb csomópontjait és megemlíteni jellegzetes alkotásait, amelyeknek tárgya és ihletője Budapest, illetve 1873 előtt Buda, Óbuda és Pest. Nem pusztán azt kell vizsgálnunk, hogy a főváros mint tárgy, miként szerepel a magyar szépirodalomban külső leírásra alkalmas anyagként, de kivált azt, mit jelent a líra és a próza, az irodalmi igényű publicisztika alkotóit megtermékenyítő és ihlető erőként.

Buda, pontosabban a Vár első irodalmi említése csaknem egyidős magával a várossal: a XV. századból való, és Mátyás királlyá választását ünneplő énekben fordul elő. (Nyilván nem véletlen irodalom és képzőművészet párhuzama e téren: a budapesti városképek közül is a legelső a Mátyás-kori Buda ábrázolása az 1493-as *Schedel Világkrónikában*.) Mindazonáltal Buda a XVIII. század második feléig nem kap szerepet irodalmunk történetében. Legfőképpen leírt tárgyként jelenik meg néha-néha *Bonfininél*, *Galeotto Marzióznál*, *Bornemisza Péternél* vagy *Szamosközy Istvánnál*. Eleinte tündöklését magasztalják latinul (*Bonfini: A budai palota*), utóbb elvesztét siratják, immár magyarul (*Bornemisza Péter: Siralmas énnéköm*).

De ha Buda elő-előfordul is irodalmi tárgyként, Pest város említésére alig akad példa. Érthető, hiszen a Vár az egykori nagyság idézője, a birodalom szimbóluma, a reneszánsz szellem megtestesítője. *Révai Miklós* vagy *Baróti Szabó Dávid* is a Vár hajdani dicsősége fölött mereng, romlásán panaszkodik; majd Virág Benedek lesz az első, akit a Vár, a Gellérthegy, a Tabán és Rákos-mező nem elcsüggeszt, hanem bátorít, mert a nemzeti nagyság mulhatatlanságát fedezi föl bennük. A XVIII. század végén, a fölvilágosodás és a nemzeti mozgalom fölerősödésével élénkül meg irodalmi életünk és sűrűsödnek föld Buda említései. A korszak nemesi irodalmában még Buda áll a figyelem középpontjában: a Nagy Lajos és Mátyás udvarára való hivatkozás csaknem állandó motívuma a múlt dicsőségét idézőgető verselésnek. Jó példa erre *Csizi István* költeménye:

„Azelőtt míg benne királyok lakának,  
Első Lajos után kik uralkodának,  
A vár lakosi is vigan sétálnak,  
Sétálások után kedvekre nyugovának.”

A fölvilágosodás legjelentősebb alkotói, iskolateremtői – mint *Bessenyei György*, *Baróti Szabó Dávid*, *Rájinis József*, *Kazinczy Ferenc* – jobbára vidéken élnek vagy külhonban, lírájukat alig-alig termékenyíti meg Pest-Buda. Csak *Virág Benedek* és *Árnyos Pál* töltenek hosszabb időt itt, és ők hozzák be irodalmunkba először Pest városát is.

A fiatalabb testvér, Pest ezidőben lesz fontos kereskedelmi központ, növekszik lakosságának száma, gyarapszik a tőke – egyszóval mind jelentősebb település lesz. Mintegy természetes velejárójaként a magyar szellemi életben is szerepet vállal, főként azután, hogy Mária Terézia, illetve II. József rendelete nyomán Nagyszombatról ide költözik az egyetem. A fölvilágosodott hazafiak igen nagyra értékelik, sőt talán túlértékelik a világvá lett egyetemnek Budára, majd rövidesen Pestre helyezését. Ugyanis a kor racionalizmusának illúziói közé tartozik a tudomány és az ész mindenhatóságába vetett hit; mind Mária Terézia, mind József császár kormányzata komoly erőfeszítéseket tesz intézkedéseik népszerűsítésére. És mivel a kor literátorainak jelentős része a mecénások jóakarától függ,

rajongó ünneplést rendeznek az egyetem átköltöztetése alkalmából. *Ányos Pál* mitológiai tónusú, szárnyaló versben szól az eseményről:

*„Boldog haza, hol Minerva székéből  
Polgárok nőnek fel Múzsák kebeléből  
Hol tudományoknak szeléd virágjából  
Bokréták folynak borostyán ágából!  
Mily szép lesz majd látni nemes ifjainkat,  
Hogy fogják tanulni régi százainkat  
Hogy beszélik Első Lajos történetit,  
Dicsőség templomán írt fényes ereit.”  
(Széptudománynak áldozott versek)*

Ugyanő szolgál példával a fővárosi ihletésű irodalom másik korabeli jellegzetes motívumára. Egyik első, Pest-tárgyú, 1777-es keltezésű, Virág Benedekhez írt episztolájában így fogalmaz:

*„Én tsak a budai hegyekről tekéntgetek!  
Rákos mezejére könyves szemet vetek  
Melynek már füstbe ment régi dicsősége,  
Mint Ilioneum híre s ékessége.”*

Itt figyelhető meg a história jellegű Rákos-mező motívum fölbukkanása, amely voltaképp sajátos történelemszemlélet kifejezője, és amely majd a romantika korszakában mutatkozik igen termékenyen. Jellemző lesz a Budáról szemlélt Rákos-mező kép használata, mint a magyar história metaforája. Igazi szentimentális módszer: távolról merengeni a hajdanvolt nagyság elmúltán, és szinte topográfiai távolból dédelgetni a múlt fájdalját. Ugyanez a kép ismétlődik Ányos másik, *Kreskay Imréhez* írott vereses levelében:

*„Üljünk fel Gellértnek sziklás tetejére  
S külgүйünk egy bús hangot Rákos-mezejére”*

A harmadik korjellemező fejlemény, hogy az irodalomban másként jelenik meg Buda és másképp Pest. A valóságban is eltérő a két város fejlődése. Buda előkelőbb, legalábbis disztिंगváltabb, mint a zajos Pest, ahol kereskedők, iparosok és a szellemi-művészeti élet könnyedebb alkatú képviselői élnek. Valamiféle arisztokrata polgár különbözőség, szembenállás jön létre a Duna két partja között. Ezt elsőnek *Garay János* veszi észre;

*„Érdekes, ékes kép! mely a komoly őszhajú hajdant  
s a víg arcú jelent vásznodon egybeszővőd,  
ott fejedelmi Budát, a polgár Pestet emitten;  
abban régi dicsőnk, ebben egy ifjú világ.” (Buda-Pest)*

Rögződik a magát sokáig tartó vélekedés: Budának múltja, Pestnek jövője van.

Pest-Buda legterjedelmesebb korabeli megjelenítése kétségtelenül *Gvadányi József Egy falusi nótáriusnak budai utazása* (1790) című műve. Első nagyobb lélegzetű epikus alkotásunk ez, amelynek témája és mondanivalója maga Pest-Buda, a városi élet. Az a tény, hogy Zajtay uram éppen Budára indul és nem a fővárosba, Pozsonyba, a nemzeti érzés XVIII. század végi erősödését mutatja. Ezért is jellemző, hogy a vidéki nótárius nem kis háborgással veszi tudomásul, hogy Pest inkább német nyelvű, semmint magyar. Noha a „Nyelvében él a nemzet” axiómája Gvadányi korában még ismeretlen, a nemzeti érzés, a nemzeti öntudat izmosodásában már benne van az anyanyelv eszméje.

*„Véltem, fogom látni nemzetemnek fényét,  
magyar öltözetnek kiválasztott kényét,  
bíbornak, bársonynak, skarlátnak a színjét,  
Szibériából jött nyusztját és gerincét.*

.....  
*Ily öltözetet Budán nem láthattam,  
és még magyar szót is csak ritkán hallottam,  
Hogy lehet ez? éppen azt meg nem foghattam,  
ezen dolgon én méltán álmélkodtam”*

Gvadányi után még szinte évszázadig foglalkoztatja költőinket – Arannyal szólva – a „német szó, piszok”.

Gvadányi számára Pest és Buda ugyan ámulatra méltó, mégis idegen város; Ányos Pálnak is csak átmeneti lakóhely; költőink közül *Virág Benedek* az első igazi budai, aki már otthon érzi magát a városban. Ő semmiképp sem tartozik a magyar líratörténet legdúsabb fantáziájú költői közé, egész pályáján néhány költői képet variál, amelyek szinte formai hagyománnyá szilárdulnak életművében. Egyik fontos ihletője maga város, a Duna, a hajóhíd, a Gellérthegy meleg forrásaival, és természetesen a Vár meg Rákos mezeje. Ő már szenvedélyesen szereti a várost, igazi városi költő, ahogyan Baróti Szabó Dávidhoz írott versében is vall:

*„Hogyhogy hagyhatnám kis időig is el Buda várát?  
Most főkép, mikoron szent bérci gyenge tavasszal  
A legegészegebb levegőt kényemnek ajánlják?  
Lelkemet ébresztő tárgyakról szóljek-e? Hányszor  
Óh hányszor Gellért szirtos tetejére felállván  
Nézem Rákosnak térségét s látom atyáink  
Nagy seregét...”*

Pest városa egyre markánsabban jelenik meg a magyar költészetben, különösen azután, hogy költőink ráébrednek, nem pusztán a városias forgatag, a tarka népség miatt érdemes figyelni a pesti életet, de mind számottevőbb szellemi központ is, az emberi alkotóerő és teremtő kedv megtestesítője. *Berzsenyi Dániel* így vall erről *Vitkovics Mihályhoz* című versében:

*„midőn körültem minden él s örül,  
s újabb, meg újabb érzelmekre gyújt;  
itt a tanult kéz nagy remekjei,  
ott a dicső ész alkotásai  
az élet édes bájjait mutatják,  
s mindazt előttem teljesülve látom,  
amit magamnak csak képzelhetek:  
kívánhat-e többet a szemem?”*

1823-ban, *Kazinczy* barátja, *Guzmics Izidor* ekként áradozik:

*„A honi elmék tengere vagy te Pest!  
Hozzád sietnek a nyájas ölekezés  
által tebened párosulnak  
a magas ész s a magyar ajk folyásai.” (Örömeinek)*

Pest iránti vonzalmukban a fölvilágosodás szellemének folytatói a romantika képviselői: valamennyien óhajtják a bal parti város növekedését, gyarapodását. Az 1840-es évek literátusai már nem Budára, Pestre figyelnek. Noha a nagyvárosias Pest jószerevével még csupán álmaikban él, de neve már összeforr tudatukban a polgári haladás eszméjével, a szorgos munkával, a civilizációval, a kultúrával. A várost tisztelő *Vörösmarty* számára Pest a haza szíve és agya, a humánus élet lehetőségének szimbóluma. Ám hamarosan fölfedezi e dicső ábrázat fonákját is! Költészete – e tárgytörténeti vizsgálódás szempontja szerint – fordulatot hoz Pest-Buda verses ábrázolásának történetében. Noha egyetlen verset sem szentel kifejezetten az ikervárosnak, életművének mégis számos részlete utal arra, hogy költő teremtő erejében, alkotó gondolkodásában volt szerepe a nagyvárosnak. Nem is annyira valóságosan Pest-Budáról van szó, hanem a városok történeti és nemzeti jelentőségéről. De milyen különös módon! Idézzük föl *Wesselényi Miklósról* írt *Árvízi hajósát*, amelynek kísérteties látomása a város apokaliptikus pusztulását festi le.

*„Éjfél volt, szomorú, mély csend s a hajdani város,  
Mint egy kísértet, fekete kínjaiból  
És hogy látta magát elképtelenítve magától,  
S földült utcáin a zabolátlan özönt  
S annyi halált és annyi veszélyt s a századig élő  
Ínségek kezeit művei hosszú során:  
Megrendült fájdalomában s erejének aléltán  
Lassú sóhajtással a vad özönbe rogyott.”*

Olvasója azonnal érzi: jóval többről van itt szó, mint a város 1838. évi szerencsétlenségének költői megjelenítéséről. Már jelen van a nagyváros egész démonológiája, veszélyérzete, szörnyűsége, a szűk utcák végzete, a falakkal kerítettség szorongása.

Petőfi – alkati okokból is – egész másként látja Pestet! Általában elmondható, hogy ha alföldi ihletésű tájverseihez mérjük a Pest-Budáról képet adó költeményeket, akkor ez utóbbiak szinte jelentéktelennek tűnnek föl. *A pusztán télen*, *Az Alföld*, a *Kiskunság* eredetiségéhez és tökélyéhez képest a pesti versek töredékesek, esetlegesek. Mégis számon kell tartani „városképeit”, már csak azért is, mert a költő ahányszor Pestre érkezik, az annyiszor képzeletét is fölgyújtó, sorsfordító esemény. Diáknak jön először, azután statisztának és költőnek, majd férjnek és végül a forradalom vezérének.

Petőfi hangja Pestről szólva gúnyossá válik, jókedvű lenézéssel csúfolódik a városra és lakóin:

„S aztán itt minden olyan érdekes,  
a szűz örömeiben csak úgy repes.  
A vargainsok pofozkodása,  
a bérkocsiknak embergázolása,  
a zsebmetszők, a pörölő kofák  
az embert mind igen mulattatják”. (Pest)

Számára a város mindvégig idegen marad; az itteni életet kritikusan szemléli, de még derűvel, iróniával, humorral. A későbbi költőknél, *Gyulai Pálnál* vagy *Arany Jánosnál* a bírálóat elmélyül és igen sötét tónusban ölt formát.

*Arany* 1860-tól haláláig lesz Pest lakója; számos verset szentel a Városligetnek, a Duna-partnak, a Margitszigetnek, sőt a Józsefvárosnak is. Ő sem vérbeli pesti, ahogyan a fővárost megéneklő költők közül annyian, és a város sem tudja igazán magához édesgetni. Pedig a költő szereti, sok művében szól róla. Néha csak villanásnyira tűnik föl, sorok erejéig, máskor egész verseket szentel neki. Ilyenek például az *Ének a pesti ligetről*, *Tölgyek alatt*, a *Toldi* jelentős része, *A szigeten*, a *Híd-avatás* stb.; megverseli a sajátos pesti figurákat is, az *Öreg pincért*, a *Hírlap-árulót*, a *Rangos koldust*. Ő is bíráló szemmel nézi a várost, szigorúbb, mint Petőfi, ám még benne is a falu tiltakozik a várossal szemben – legjellegzetesebb műve ilyen tekintetben a *Vásárban*. Ez a szemlélet a XIX. század második felében úgyszólván általános lesz: bizonyos tempós, egykedvű megvetéssel nézni a város izgalmát, a városi ember sietségét. Az effajta érzet az epigonok kezén értelmetlen göggé torzul, de Aranynál jelentős költemények termője. Kései lírájában szigorú szemmel, rosszkedvűen rajzolja meg a nagyváros léleksorvasztó életének tablóképét, elegendő itt a *Híd-avatás* balladájára hivatkozni.

*Jókai Mór* több mint hat évtizedig pesti lakos, illetve budai villatulajdonos. Először 1843-ban látogat el az *Életképek* szerkesztőségébe, végleg három év múltán telepszik le, és szinte „belakja” az egész várost a Dohány utcától a Szabadság-hegyig. Van tehát alkalma figyelni a városok, majd az egyesült Budapest valóban impozáns fejlődését. Amikor ide költözik, még a Belváros is porlepte, falusias hely: „fönnáll a nagy újpiac [Erzsébet tér], mint Pest minden portömegének gyűlhelye s ezen élénk tér akkor a Sahara pusztát kis példányban láttatja velünk”.

Élete végén, a századfordulón Budapest lakossága 700 ezer lélek; itt összpontosul az ország ipara, kereskedelme, kulturális és bankélete. Kövezett utcáin villamosok közlekednek, földalatti vasútja van, kiépül a Kossuth Lajos utca, a Nagykörút, az Andrássy út; két vasúti hídjával együtt hat Duna-hídon zajlik a forgalom; impozáns pályaudvarok fogadják a szélrózsa minden irányából ide özönlők seregeit. És nemcsak az irodalom fest képet a fővárosról, Budapest maga is élesztője az irodalomnak. 1903-ban 350 magyar és több mint száz idegen nyelvű lap jelenik meg itt, harmadfélszáz kisebb-nagyobb nyomda ontja ólombetűs termékeit. Beszédesebb adat, hogy míg 1906-ban Londonnak 25 napilapja van, a magyar fővárosnak 39.

A reformkor vagy a század derekának költői – mint *Arany* vagy *Vajda János* – nyugodt természetességgel mondják el kedvező vagy lesújtó véleményüket Budapestről. Az 1890-es évektől kezdődően azonban elterjedni látszik az a fölfogás, hogy a főváros a bűnök melegágya, a magyar lélektől idegen szellemi áramlatok fertője; erkölcsi tisztaság, igazi boldogság, valódi magyarság csak falun képzelhető el. Az ún. népnemzeti iskola fiataljai – *Pósa*



Lajos, Szabolcska Mihály, Gárdonyi Géza, Jakab Ödön – nem győzik dicsérni a vidéki életet és idegenkedve, megvetéssel szemlélik a nagyvárost. Mindinkább elmélyül az ellentét a rohamosan fejlődő város és a nyugodt tempójú vidék hangulatának, érzéskörének megszólaltatói között. A kezdetben hangulati-érzelmi szembenállás később ideológiákkal bővül, és az agrár-merkantil szemlélet kieleződése jellemzi a múlt század végének táji költészetét. Jellegzetes darabokkal szolgál e tekintetben a Szabolcska Mihály életműve:

„Mintha e nagy utcák  
Lármája elülne.  
S körültem a város  
Faluvá szépülne...”

Idézhetjük Jakab István Alföldi legény a nagyvárosban című verszetét is:

„Lakja, akinek kell  
e hegyes ország!  
Hol messze a síkság  
s jó levegő!

Vissza! El innen!  
Szebb az Alföld,  
a virágos és zöld  
puszta mező!”

Erre az időre tehető az „urbánus irodalom” születése. Mind több lesz a Pesten fölnövő, itt eszmélkedő alkotó, akik – mint Ignotus, Heltai Jenő, Makkai Emil, Kiss József, a Hét körüli csoportosulás – elszánt harcot folytatnak a nagyvárosi irodalom létjogának elismertetéséért.

A „Budapest-irodalom” talán legnagyobbja mégsem közülük kerül ki; munkásságában bármilyen erős az álomszerűség, azért a valóságábrázolásban is Krúdy Gyula a korszak legnagyobb mestere. A századforduló fővárosának atmoszféráját, mindennapi életét, szokásait, mentalitását, az itt élők rétegeit és típusait, életformájukat és életérzésüket, a világvárossá nőző Budapest tempóját és közérzetét Krúdy írásait hozzák közel az olvasóhoz legeleveneb-bül.

Város-ábrázolása szárnyaló, elragadó – amikor a város szépségeiről, az itteni élet örömeiről ír, ám olykor disszonáns hangokat kever ebbe az „ódába” – ha bűnös szenvedélyekről, gátlástalanságokról, csalárdságokról szól. Meglátja a gyors ütemű fejlődés árny-oldalait, a nagyváros kétarcúságát is. Erről legfrappánsabban talán a Mit látott Vak Béla...? című regényében vall: „Sokszor megátkoztam ezt a várost, de mindig visszatértem hozzá, akármilyen messzire voltam... Valamely titokteljes varázsa van Budapestnek”.

Krúdy csakugyan a varázst örökíti meg a „pesti vásárról” szóló regényeiben. Két évtizede él Budapesten, amikor megalkotja a Vörös postakocsit, mely a pesti regények sorának nyitó kötete. Majd következik az Őszi utazás a vörös postakocsin, az Őszi versenyek, a Hét Bagoly, Arany Idő, Ady Endre éjszakái, Régi szélkakasok között, Nagy kópé, Budapest völegénye, Boldogult úrfikoromban... Ha topográfiai szempontból nézzük fővárosi regényeink színtereit, sajátos képet kapunk. Kedvenc helye a jobb parton a Víziváros, Tabán, a Vár, Óbuda és Újlak, de a Rózsadomb szóba sem kerül, Zugliget vagy Hűvösvölgy is ritkán. A Gellérthegy még gyakran szerepel könyveiben, de onnét délre már nem látogat el. A pesti oldalon a körút vonalát alig-alig lépi túl, Angyalföld vagy Újpest nem létezik a számára. A Nagykerületen kívüli részekből csak a Városliget és az Úllői út vonala érdeklí. Vargha Balázs szerint Krúdy tájszelektációjában az lehet a rendszer, hogy csak a említett városrészekben talál ráérés, dús beszélőkedvű emberekre, azaz adatszolgáltató és megörökítendő figurákra. Akiknek nincs percnyi megállásuk, álmodozni idejük, azok jóformán meg sem születtek számára.

Sem egyik vagy másik regénye, sem műveinek együttese nem ad teljes keresztmetszetet a korabeli Buda és Pest negyedeiről mégis az ő műveiből ismerhető meg a főváros ellentmondásosan formálódó élete, metropolisszá váló korszakának hangulata, jellegzetes vagy különös alakjainak sokasága.

A századforduló lírikusai ritkábban játszanak szomorkás húrokon, inkább jellemző rájuk az az együttérző öröm, lelkesültség, amellyel Pest – és csakis Pest! – lendületes fejlődését figyelik. A városért és a városi életért lelkesedik Reviczky Gyula:

„Csakhogy itt vagyok megint  
a nagyváros zivajában!  
Mert hol álmos béke int,  
Ott nem élet, poshadás van. (Budapesten)

Heltai Jenő könnyed hangvétellő, sokszor önirónikus hangvétellő versek tömegét ontja. Számára Budapest már öntörvényű világ, amelynek megtalálható mindenek a kezdete és a vége. A Kerepesi út című verse már-már jelképi erővel idézi föl a lét egészét:

<i>„Az elején büszke színház</i>	<i>Végén sírások tisztogatják</i>
<i>A közepén pedig</i>	<i>A temető kaput.</i>
<i>Sok-ablakos mogorva kórház</i>	<i>Szakasztott mása életünknek</i>
<i>Falát meszelgetik,</i>	<i>A Kerepesi út.”</i>

A századelőtől kezdődően költőnemzedékek szövik versebe a magyar metropolisz nemzetközi jellegzetességeit és honi sajátosságait, de közülük – ebben is – *Ady Endréé* az elsőség. Pedig előbb éri őt Párizs élménye, mint Budapesté; talán azért is marad mindvégig rosszkedvű idegen itt, nem tekinti igazi, végleges lakóhelyének az „Átok-várost”. Neki Párizs az „álmok városa”; ha Budapestről szól, rendszerint sötéten lát és csak a mámort keresi:“

*„Itt mintha a víg halál lengene,  
Színház, kávéház, cigány, bor, zene.  
Csók, ájulás, láz és mai siker,  
Mit bánjuk ma, a holnap mit mível.  
Itt mintha víg halál lengene.” (Budapest éjszakája szól)*

Mintha kétféleképpen látná Budapestet. Ösztönei, érzései elutasítják, értelme elfogadja. A lelke az éjszakai várost vágyja, a kocsmák világát, a szeszek mámorát, a nappali város riasztja: „Minden napszaka ijesztő, de Budapest legszörnyűbb nappal. Az emberek egymás hátát tapossák. Kín és kétség minden arcon. Mindenki ellenség, aki él. Egy nagy nyöszörgés a nappali Budapest élete. Szóval, én megszerettem az éjszakát.” (Az este szomszédjai)

Tudata viszont fölismeri, hogy utált vonásai ellenére mégis ez Magyarország központja, mely talán mégsem javíthatatlanul romlott: „Van óh fogyatkozása Budapestnek, de mégis csak szíve ennek az országnak. Európája és büszkesége. Legyen különb, őszintébb, műveltebb, magyarabb is még, aztán becsületesebb, dolgozabb és szolidabb. Legyen és lehet.”

A két világháború közötti magyar költészetben egyre nagyobb nyomatékkal jelenik meg a külvárosok nyomasztó világa, sötét tónusa. *Babits Mihály* – aki lakott és dolgozott külső negyedekben, Újpesten és Rákospalotán – több verset írt a kopott városrészek elhagyottjairól. Ilyen például a *Haza a telepre* vagy a *Városvég*:

*„A pázsit  
egyre kopaszul  
egyre vásik.  
A gyárból  
a csatornába szennyes ár foly.  
S telik a csonka utca reggel  
sok meztelen, piszkos gyerekekkel.*

*Tóth Árpád* és *Somlyó Zoltán* is a bérházak, sötét udvarok, vedlett utcák képét és a szenvedés, a nyomasztó élet metaforáit jelenítik meg. Egészen más *Kosztolányi Dezső* viszonya Budapesthez. Első kötetében külön ciklust szentel a fővárosnak, a címadó vers már-már szerelmes vallomás:

*„Ó mint imádlak, mint szeretlek  
csordult szívem bálványá, Pest;  
ha rámfuvall százszínű lelked,  
a vér ereimben újra pezseg.” (Budapest)*

Nem csak a jelképeinek láttatott *Üllői úti fákat*, a *Budai idill* hangulatát is megszólaltatja:

*„Csillog az eziüst barázdá,  
villog a havas lepel,  
friss fehér hó hull a havas tájon,  
cseng a csengő, s mint egy álom  
lép eléd sok-sok ó-csuda,  
régí várú Ó-Buda”.*

Hosszú csend után tehát Buda ismét megjelenik a magyar költészetben. A kötömegegé épülő Pest légszomjas lelkei a téresebb Budára kíváncsoznak, föltámadnak e csöndes városrész imádói. Miközben a Stefánia út, a Nagykörút, a Váci utca vagy a Duna-korzó a sanzonok és operettek sablonos és mesterkélt világának díszletei lesznek, aközben Buda lírája a gyönyörködés, a szépség megállásra készítője lesz, a merengése vagy az örömeé. Megelevenednek a Mátyás királyig visszatérő hagyományok, újból megjelenik a Vérmező, a Tabán, Óbuda és Aquincum ismerős, meghitt arculata.

A második világegés idején derül ki, hogy lakói mennyire szeretik Budapestet. A nehéz hónapok alatt született versekben alig lehet kitapintani a költői irány jellegét; a művek már nem pestiek vagy budaiak – a szörnyű élmény elborít mindent. Az apokaliptikus pusztulás képei a sorsközösség, az összetartozás érzetét támasztják föl, miként *Illyés Gyula Iszonyat* című alkotása is:

„Láttam Buda égését,  
az izzó koszorút  
egy nép fején, nép ("népség")  
hullát, háborút.

Nyíltak a gránátok gyors  
mőzesi bokrái;  
próbált az isten vagy sors  
valamit mondani.”

E rövidke áttekintés azt próbálta fölvezetni, mit jelentett a magyar költőknek, íróknak Budapest, s a kirajzolódó irodalmi folyamat utal a magyar közgondolkodás fél évezredes változásaira, illetve a líratörténet összefüggéseire is. Jellemző, hogy az eleinte külsőséges, tárgyi-tematikai jelenlét egyre jobban elmélyül, mindinkább emberi arcot ölt, azaz jelképi tartalommal telítődik. Valami olyasmi zajlik le öt évszázad alatt, amit a romantikus német irodalomszemlélet „Weg nach Innen”-nek nevezett: befelé vezető útnak. És ez éppen egybeesik irodalmunk reneszánsztól realizmusig terjedő egész változásirányával.

*Mezey László Miklós*

**Felhasznált irodalom:** Ady Endre Budapestje. (Összeáll. Faragó Éva – Ruzsicska Mária.) Bp. 1977. – *Erős Zoltán:* Magyar irodalmi helynevek A-tól Z-ig. Bp. 1985. Móra Kiadó. – Jókai Mór Budapestje. (Összeáll. Berza László.) Bp. 1975. FSZEK. – Krúdy Gyula Budapestje (Összeáll. Devecseri Lászlóné.) Bp. 1978. FSZEK. – A magyar irodalom története 1-6. köt. (Főszerk. Sőtér István.) Bp. 1965-1966. Akadémiai Kiadó. – *Nyilas Márta:* Pest-Buda a XVIII. század költészetében. Bp. 1961. FSZEK. – *Szabó Zoltán:* Szerelmes földrajz. Bp. 1942. Nyugat. – *Vargha Balázs:* „Állok Dunának szélén, a pesti parton...” Bp. 1973. Szépirodalmi Kiadó. – *Verses Budapest.* (Szerk. Komlós Aladár.) Bp. 1968. Kozmosz Kiadó.

